

RECENZIE/REVIEW/KRITIK

COUCEIRO, Edouardo Fernandez. *Pronikání humanizmu a renesance do české knižní kultury*. Praha: Academia, 2022, 177 s. ISBN 978-80-200-3305-5.

„Čierne umenie“ fascinuje širokú škálu vzdelancov prakticky od svojho počiatku – a už niekoľko storočí ho učitelia považujú za jeden zo zlomov európskych kultúrnych dejín obdobia humanizmu i renesancie. Pri jeho zrode stáli viacerí priekopníci – medzi nimi taktiež istý Prokop Waldvogel, pochádzajúci vraj z českej „stovežatej metropoly.“ Okrem toho: niekoľko generácií bádateľov sa snažilo dokázať, že aj autor prvého skutočne kvalitného európskeho tlačeneho spisu, Johannes Gutenberg, pochádzal z Kutnej Hory a jeho priezvisko znelo správne Kutenberg, hoci my dnes vieme, že sa jeho rodiskom stal Mainz. Odborníci predovšetkým z pomerne mladého historického odvetvia, tzv. dejín knihy, sa okrem iného usilujú doložiť, že za prechod od rukopisov k zväzkom, vyhotoveným tlačiarenským lisom, vďačíme minimálne desiatke nadšencov, žijúcich v rozpätí približne storočia (1400 až 1501, od prvých pokusov Laurensa Janszooona Costera s údajne ešte nepohyblivým lisom až po vytvorenie maličkého oktávového formátu Aldom Piom Manutium). Tým narušajú legendu o jedinom „otcovi kníhtlače.“ Podobne autor predloženej monografie odhodlane nahľadáva predstavu o takmer automaticky prijímanom prepojení medzi publikovaním v doposiaľ nevídaných nákladoch – za pol storočia (1445 až 1500) šlo o zvýšenie produkcie jedného diela zo 150 na 2000 exemplárov, hoci len vo výnimočných prípadoch – a prenikaní humanistických myšlienok do vtedajšej českej kultúry.

Monografia mapuje približne sedem zložitých dekád vývoja kníhtlače na českom území (1476 – 1547), čiže od najstarších dokladov o ňom až po dočasné zastavenie produkcie Ferdinandom I. po revolte viacerých miest. Autor sa netají ambicióznym cieľom, ktorý ako umiernený konzervatívec vzhľadom k pôvodcovým rozsiahlym znalostiam vítam: hodlá spochybniť závery o humanistickej knižnej kultúre v českých regiónoch, tradované od osvietenskej až po marxistickú historiografiu s dôrazom predovšetkým na obdobie od poslednej dekády 19. veku až takmer po prah súčasnosti (Josef Hrabák, Jan Jakubec, Josef Truhlář...). Vytvoril pojem „historická futurologia,“ pod ktorým mieni neplodné úvahy o možnom vývoji českého humanizmu, nebyť „národnej katastrofy“ pri Bielej hore (1620). Za odborníka, ktorý sa pokúsil uskutočniť zásadný prelom v doterajšom vnímaní problematiky, označil Petra Voita, inak autora monumentálnej dvojdielnej Encyklopédie knihy. Fakt, že utrakvistickí kazatelia neprejavovali príliš mnoho pochopenia pre humanistické impulzy, dokumentuje Couceiro i tým, že keď v Prahe predviedli jednu z Plautových komédií, jej hlavný predstaviteľ skončil

na tri dni vo väzení – a utrakvistické konzistórium do budúca zakázalo inscenovať „pohanské hry.“ Okrem toho vytýčil tri základné tézy, z akého dôvodu nemožno dobovú tvorbu automaticky označiť za humanistickú:

1. vyššie literárne žánre (milostná lyrika, novely, renesančný epos...) a smery sa objavujú iba v skromnom počte (čo si uvedomil a otvorene pomenoval (1598) už Jan Adam z Veleslavína)
2. nik sa nevenoval kritike textov a
3. prakticky žiadna oficiálna až približne do polovice 16. storočia nepublikovala zväzky antických osobností v latinčine alebo – ak originál vznikol v gréčtine – v latinskom preklade

Potešilo ma autorovo vyjadrenie, že jednotlivé spisy sa nedočkali len prevedenia z latinčiny do jednotlivých európskych jazykov, ale rovnako sa smiem stretnúť tiež s ich transkripciou do tohto „klasického“ jazyka. Doboví učenci si takisto uvedomovali, že vďaka latinčine sa dorozumejú bez ohľadu na to, kde sa nachádza ich rodisko – všetci sa jej pričinením stanú členmi „republiky vzdelancov.“ K zriedkavo zmieňovaným však radím zistenie, že si niektorí humanisti priali, aby dokonalé osvojenie rodnej reči uľahčilo následne porozumenie latinským dokumentom. Pokiaľ ide o konfesijnú otázku, snáď neprekvapí konštatovanie, že tlačiar aj ilustrátor sa snažili osloviť čo najširšiu čitateľskú obec (vrátane Jednoty bratskej, ktorej gramotní členovia tvorili 3% spoločnosti) a že záujemcovia o „čierne remeslo“ získali potrebné poznatky neraz u odborníka odlišnej denominácie, než tej, ku ktorej sa sami hlásili. Aj uvedené dokladá, ako sa jednotlivci vyrovnávali s náboženskou pestrosťou útvaru, kde svoj domov našli viaceré kresťanské smery (augsburské vyznanie, novokrstenci, reformovaní evanjelici, spomínaná Jednota bratská, rímski katolíci, utrakvizmus umiernený i radikálny...).

Ak prvá – prevažne polemická a s doterajším stavom bádania sa vyrovnávajúca – kapitola prekvapí svojim rozsahom (zaberá takmer polovicu hlavného textu), druhá sa zasa ukáže ako špecifická svojim obsahom, pretože vytyčuje metodicko-teoretický rámec bádania. Autor rozšíril definíciu knižnej kultúry o predstavy, ktoré si každý, kto s titulom príde do styku, prirodzene nesie a uplatní i – aspoň pre moju malickosť neobvyklé – spojenie „horizont očakávania,“ ktorým možno vystihnúť, že kvalitná kniha dokáže posunúť doterajšie vnímanie čítajúceho na vyššiu úroveň (napríklad od chápania ilustrácie len ako doplnku po porozumenie jej významu ako prvku, významovo priamo prepojenému s jednotlivými riadkami). Upriamil pozornosť rovnako na odlišné vnímanie antických diel v stredoveku a rannom novoveku: učenci prvého zo zmienených epoch sa považovali za pokračovateľov zmienených „klasikov,“ vzdelanci nasledujúceho obdobia sa však od známeho znenia dokumentu zámerne dištancovali, aby od neho získali potrebný odstup, smeli vykonať jeho dôslednú jazykovednú kritiku a uplatniť ho pre potreby svojej súčasnosti – a ako vieme napríklad vďaka Lorenzovi Vallovi, ktorý sa stal vzorom nasledujúcim generáciám, neraz so zásadným výsledkom.

K významným tlačiarom, ktorí zverejnili i humanistické práce, patrili v období prvotlačí a post-inkunábul (datovanom v českom prostredí na rozpätie rokov 1476 – 1530, pre účely témy, rozpracovanej v tomto spise, s presahom

do 1550) predovšetkým: anonym (na zámku v Náměšti nad Oslavou), Kašpar Aorg (Prostějov), Jan Mancián Fencel (Plzeň), Jan Günther (Prostějov a neskôr Olomouc), Jan Had a Jan Kantor Had (Praha), Mikuláš Konáč (Praha), Ondřej Kubeš (Žípy, spolu s nižšie zmieneným Janom Severínom vyhotovili Kroniku Václava Hájka z Libočan), Pavel Olivetský (Litomyšl), Jan Severín (synovec nasledujúceho) a Pavel Severín (Praha), Konrad Stahel a Mathias Preinlein (Brno, za zmienku stojí, že vďaka nim uzrela svetlo sveta Kronika Jána z Turca, 1488), či Oldřich Velenský (Bělá nad Bezdězem). Ktosi z dvora Ferdinanda I. poveril Ambróza a Sixta z Ottersdorfu prekladom publikácie O veciach a spôsoboch národa tureckého (1540), hoci nepatrili ku katolíckej, ale k utrakvistickéj inteligencii. Monarcha sa vďaka tomuto kroku ukazuje aj ako popredný „kultúrny činiteľ.“ Len doplním, že za ňu vďačíme práve Severínovi – šlo o jednu z dvoch humanistických výstupov, ktoré opustili jeho dielňu. Prvým literátom, ktorý aktívne približoval českú spisbu humanistickému ideálu, sa stal pravdepodobne Martin Kuthen.

Humanisti chápali ako prijateľné iba dva typy písma: 1. antikvu (vznikla spojením veľkých písmen z antických prameňov a malých litier prevzatých z karoľínskej minuskuly, prvý ju úspešne uplatnil Nicolas Jenson, 1470) a polokurzívu (vyhotovenú o pol storočie neskôr Francescom Griffom, ktorý – podobne, ako predošlý pán – pôsobil v Benátkach). Ak spomínam české krajiny, tam sa ako prvý pokúsil (aspoň v nadpise) antikvu uplatniť Pavel Severín, no prvenstvo vo vyhotovení celého textu ňou patrí Janovi Hadovi (1536).

Ten istý znalec – Jan Had – stojí i za zverejnením Katalógu nám už známeho Martina Kuthena, jedinej renesančne ilustrovanej knihy v českých regiónoch za celé sledované obdobie. Prvý titulný list s dojmom hĺbky bibliografi pripísali „Majstrovi Skorinovho dekoru“ (vznikol 1514), najcennejšiu bordúru (= ucelený ozdobný rámček) zasa – takisto už vyššie spomínanému – Mikulášovi Konášovi (1521) a najstaršie ilustrácie s renesančným zachytením perspektívy sa objavili v druhom vydaní Biblie Pavla Severína. Humanistické prvky dekoru uplatňovali tiež doposiaľ nezmiernené tlačiarne, pracujúce v službách konkrétnych vierovyznaní, napríklad: Simprecht Froschauer (Mikulov, novokrstenci) alebo Jiřík Štyrsa (Mladá Boleslav, Jednota bratská).

Tlačiari nevydávali jednotlivé zväzky takmer výlučne česky z nacionalistických či „demokratizačných“ pohnútok, ako často tvrdila staršia literatúra, ale preto, že latinské publikačné výstupy sa dovážali zo Svätej ríše rímskej (od 1519 „národa nemeckého“) a tamojšej kvalite českí majstri nedokázali konkurovať. Okrem toho: čitateľská obec ostávala nepočetná, o humanistické názory nejavia záujem, zvyk hľbať nad knihou v tichosti sa ešte nepresadil a ani kontakt s univerzitou v skúmanom období nik nenadviazal, čím oficiíny prišli o množstvo záujemcov – študentov, dychtivých ponoriť sa do kníh, obsahujúcich najnovšie poznatky. Najširšiu paletu gréckych a rímskych antických spisovateľov obsahovala bibliotéka člena českej nobility, Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, pravdepodobne prvého českého aristokrata, ktorý sa naučil grécky. Výnimočnú zbierku klasikov však vytvoril i jeho podstatne nižšie postavený „kolega“ Jan Ptach. O čitateľskom správaní v danom čase však doposiaľ nemožno vysloviť definitívne závery.

Poznámkový aparát vnímam ako obdivuhodne rozsiahly a vynikajúco prepracovaný. Okrem rozsiahlych citácií z diel, zmieňovaných v hlavnom texte, tu autor nastoľuje viaceré zásadné otázky. Ohradzuje sa napríklad voči zahmlievajúcim termínom ako „iné literatúry“ (sám pritom dokáže porovnať rozmach tej českej s minimálne šiestimi inými) alebo „prirodzený vývoj.“ Nepozdáva sa mu ani dlhotrvajúce pretrvávajúce „čiernej legendy“ o jezuitskom ráde, ktorá jeho činnosti nepripisuje žiadne kladné rysy. Takisto sa vyslovuje proti nepatričnému zjednodušovaniu, prejavujúcemu sa napríklad v protiklade kontinuita – diskontinuita alebo katolík – nekatolík. Ostro, no jasne sa takisto vymedzuje voči „alibisticko-nacionalistickému“ vyjadrovaniu. Odmietá viaceré vžitú mýty, žijúce dodnes vlastným životom – napríklad Francesca Petrarca nechápe ako „protohumanistu,“ ale ako stúpenca „intímnejšej zbožnosti.“ Zámerné skresľovanie faktov, aby zapadali do vopred určenej schémy, neoznačuje za „ilustratívnu metódu,“ ale priamo za mystifikáciu. Ohradzuje sa – a podľa môjho skromného názoru oprávnene – voči odkazom na spisy, ktoré pôvodca nemal po ruke. Otvára zložitú otázku, ako vnímať bádateľa, ktorý po zmene politických pomerov zaujme úplne nové vedecké stanovisko. K všeobecne známym nepatrí ani poznatok, že „ľudové čítanie“ bolo určené primárne pre „tretí stav,“ pretože väčšina obyvateľstva ostávala negramotnou. Hodnotné poznatky poskytujú i životopisné medailóny dobových osobností (napríklad Antonius Koberger, Elio Antonio de Nebrija...). Celkovo smiem zhrnúť, že viaceré vyjadrenia sa síce nesú v kritickom tóne – často i voči vlastným kolegom – no každá výhrada sa opiera o logický argument a autor ju formuloval taktne a korektne, vďaka čomu nikdy nesklzol k osobným útokom, nuž niet čoho namietat.

Zásadnejšiu výhradu vznášam len voči používaniu termínu „Nemecko“ pri pojednávaní o poslednej tretine 15. a prvej polovice 16. storočia. Navrhujem používať radšej pojem „nemecké regióny/oblasti či lokality. Taktiež pasáže zo zahraničnej literatúry by si podľa mojej mienky zaslúžili preložiť (z angličtiny či španielčiny). Domnievam sa totiž, že následne by sa predložený výstup stal ešte prístupnejším širšej čitateľskej obci. A viaceré myšlienky sa opakujú, niektoré dokonca niekoľko krát – no autorovi slúži ku cti, že si túto skutočnosť uvedomuje a sám sa k nej čestne priznáva.

Ide slovom o nespochybniteľne hodnotný spis, či už z pohľadu kultúrnej histórie, dejín knihy, alebo bibliografie. Osobne ho odporúčam do pozornosti i každému, koho aspoň kúsok oslovuje ranný novovek. A nesmierne ma teší, že i vďaka nemu sa ukazuje, že téma knižnej kultúry ešte rozhodne nepovedala posledné slovo.

Ján Jakubej, Katedra histórie FF UKF v Nitre